

С.М. Дейнеко

«МУЗЕЙНІ МЕШКАНЦІ» АБО БУДИНКОВА КНИГА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКО- ГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ (1950–1980)

Дослідження присвячене маловідомій сторінці з життя Харківського історичного музею – службовому житловому фонду і особам, які там мешкали. В основу роботи покладено матеріали Будинкової книги, зміст якої проаналізовано за наступними показниками: кількість мешканців, рік і місце народження, національність, місце роботи, відношення до військової служби, рік, коли вони були прописані за цією адресою.

Ключові слова: Харківський історичний музей, Будинкова книга, житло, мешканці.

Після другого звільнення Харкова, наприкінці літа 1943 р., розпочалося відновлення роботи культурних та освітніх закладів міста. Восени запрацював Харківський історико-краєзнавчий музей імені Г. Сковороди, який у 1950 р. змінив назву на Харківський державний історичний музей. У 1965 р. ім'я закладу трансформувалося у Харківський історичний музей, а з 2015 р. установа має наступну назву: Комунальний заклад «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова» [1].

Всі питання, що постали перед працівниками музею у повоєнні роки, умовно можна розділити на дві великі групи – професійні та побутові. Треба зазначити, що у тогочасному Харкові однією з основних проблем містян був дефіцит житла. Вона існувала і у довоєнні часи, але, враховуючи масштаби руйнувань житлового фонду в місті у 1941–1943 рр., питання перетворилося на величезний виклик для влади і харків'ян. Вирішували його різними шляхами, розпочинаючи від побудови нових об'єктів, закінчуючи адаптацією для побутових потреб різноманітних непристосованих для цього приміщень. Так, у Харківському історичному музеї пішли шляхом надання співробітникам службового житла, яке розташовувалося прямо у музеї (вулиця Університетська, будинки №№ 8 і 10). Але, як виявилось, там проживали не тільки співробітники установи; чимало пожитців не мали ніякого відношення до вищезгаданого закладу культури.

Згідно з радянським законодавством у царині побутово-житлових відносин, всі паспортні дані мешканців заносилися у так звані Будинкові книги. Таку Книгу нещодавно виявлено в архіві Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова. Відтак на сьогоднішній день ми маємо можливість дізнатися, хто жив у музеї, довідатися про вік, професію, період проживання його мешканців.

Питання, пов'язані з функціонуванням вітчизняних музеїв, вже давно є предметом дослідження істориків, в тому числі і авторки цієї статті. Вивчення побутових аспектів життя музейників і до сьогодні не привернули увагу фахівців. Втім є ціла низка робіт, присвячених житловій проблемі в СРСР, які дотичні до теми даної

розвідки. Перш за все, нашу увагу привернули роботи російського дослідника Г.Ш. Григоряна. В одній з них він аналізує міграції населення Російської імперії під час Першої світової війни і їх вплив на етнічний склад населення Москви. Інша праця присвячена також вивченню етнічного складу вищезазначеного міста, але вже у 1918–1921 роках. Основу джерельної бази склали Будинкові книги, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву м. Москви. Автор аналізує ці дані за наступними показниками: національність, регіональне походження, вік і стать переселенців [2, с. 19–32; 3, с. 1042–1057]. Безсумнівним позитивом розвідок Г.Ш. Григоряна є введення до наукового обігу значного масиву раніше невідомих архівних матеріалів, але до історіографічної частини є зауваження. Так, Г.Ш. Григорян, судячи зі всього, не знайомий з працями української дослідниці, харків'янки Л.М. Жванко, яка спеціалізується на проблемі біженців з польських губерній у роки Першої світової війни. Її авторству належить монографія і низка статей з даного питання [4]. Статистичному підрахунку різноманітних міграційних процесів, що відбувалися у 1920–1950-х рр., присвячені статті Л.А. Журавльової, В.А. Ковальової та В.В. Анікіна. Ці роботи зацікавили нас в плані методики обробки статистичних даних [5, с. 27; 6, с. 67–74].

Цікаві відомості можна знайти на музейних сайтах. Зокрема, у фондах музею «Невская застава» (Санкт-Петербург, РФ) зберігається Будинкова книга, яку розпочали вести на початку ХХ століття. Вона містить цікаві матеріали про соціальний склад мешканців будинку [7].

Серед напрацювань вітчизняних колег привертає увагу розвідка з історії становлення музейної справи у Києво-Печерській лаврі. В ній ми можемо знайти цікавий матеріал про різноманітних мешканців Лаври у 1920-х рр. під час її музеєфікації [8, с. 37–49].

Таким чином, можемо зазначити, що історіографія питання виглядає досить скромно. Окремо необхідно наголосити, що вивченням матеріалів, присвячених мешканцям, які проживали у житлових приміщеннях Харківського історичного музею, до цього часу ніхто не займався. Саме це обумовлює актуальність нашої розвідки.

Основу джерельної бази становить Будинкова книга з архіву Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова.

Метою роботи є вивчення і аналіз Будинкової книги за наступними показниками: кількість мешканців, рік і місце народження, національність, місце роботи, відношення до військової служби, рік прописки за цією адресою.

Хронологічні межі дослідження: нижня межа – 1950 р., саме цим роком датуються записи про першого мешканця; верхня межа – 1980 р., запис про останнього жителя.

У дорадянській Росії Будинкові книги – це спосіб адміністративного обліку населення міст у ХVІІІ – на початку ХХ століття. Обов'язки по їх веденню були покладені на приставів в міських поліцейських дільницях. Як правило, у великих містах за кожним поліцейським

околотком закріплювали відразу декілька вулиць, населення яких підлягало обов'язковій реєстрації, або, якщо висловитися сучасною мовою, мало отримати прописку. На кожне приватне домоволодіння, прибуткові будинки законом була передбачена окрема прошнурована книга. Будинкові книги містили наступні відомості: звідки і коли прибула особа, його / її повне ім'я, по батькові та прізвище, соціальний стан, сімейний стан, вік, віросповідання. Також вказувалися дані про місце і дату видачі посвідки на тимчасове проживання, рід занять (або у кого на утриманні знаходиться), номер квартири, паспортні дані, дата реєстрації та, в подальшому, дата вибуття – вказувалося куди саме. Наявність паспорта – обов'язкова умова для реєстрації в цих Книгах. Саме тому дані документи до 1917 р. і витяги з них широко використовувалися в роботі охоронних відділень, губернських жандармських управлінь при проведенні заходів політичного розшуку. Для порівняння, у ліберальній Великій Британії правила реєстрації в Будинкових книгах не були настільки суворими. Саме це дозволило подружжю В. Ульянов та Н. Крупської при відвідуванні Лондона в 1902 р. записатися Ріхтерами.

У перші роки радянської влади Будинкові книги велися за тією ж формою, що і до 1917 року. Лише графу, в якій фіксувалися дані про віросповідання квартиронаймача, змінила графа «національність» (як і в радянських паспортах, введених в 1932 р). Реєстрація в Будинкових книгах перших років радянської влади була настільки ж обов'язковою, як і раніше, і це стосувалося всіх без винятку. Відомості, що містяться в радянських Будинкових книгах більш пізнього часу, особливо цінні тому, що в них іноді вказувалися розмір займаних кімнат, повне ім'я, рік і місце народження, місце роботи, посада, сімейний стан та інші відомості, включаючи ставлення до військового обов'язку і членство в профспілці (у 1920-х рр.) [9].

«Каждое лицо, прибывшее на жительство в дом, находящийся в пределах городского поселения, хотя бы это жительство было временным, на срок более трех дней, обязано немедленно заявить о своем пребывании домовому управлению...дома, гостиницы или меблированных комнат». Саме так регламентував житлові відносини у країні Рад Декрет РНК РРФСР «О прописке граждан в городских поселениях» від 28 квітня 1925 року [10]. Враховуючи жорстку централізацію у СРСР, аналогічні постанови діяли в інших союзних республіках.

Бюрократизація та високий статус документа в СРСР чудово показані у романі М. Булгакова «Майстер та Маргарита»: «Нет документа, нет и человека, – удовлетворенно говорил Коровьев, – а это – домовая книга вашего застройщика? – Да-а... – Кто в ней прописан? Алоизий Могарыч? – Коровьев дунул в страницу домової книги, – раз, и нету его, и прошу заметить, не было. А если застройщик удивится, скажите, что ему Алоизий приснился. Могарыч? Какой такой Могарыч? Никакого

Могарыча не было. – Тут прошнурованная книга испарилась из рук Коровьева» [11, с. 17–20].

Облік та контроль – саме те, чим керувалися радянські законодавці, вводячи інститут прописки. Все це відображено на сторінках Будинкових книг.

З осені 1943 по 1996 р. Харківський історичний музей знаходився у приміщеннях колишнього магазину Жирардівської мануфактури та Архієрейському будинку Покровського монастиря. У період з 1996 по 2004 р. відбувався поетапний переїзд закладу до колишнього міського ломбарду за адресою: вул. Університетська, 5 [1].

Будинкова книга Харківського історичного музею має вертикальну прямокутну форму, складається з 200 прошнурованих аркушів, скріплених картонажною обкладинкою. На ній, у центральній частині, знаходиться картуш з написом українською і російською мовами у сім рядків: «Будинкова книга / для прописки громадян, що проживають в буд. № 8–10 / на Университетской вулиці / Дзержинского район / исторический музей / Домоуправа № / 13 відділ міліції» [12]. На форзаці знаходяться «Інструкція до ведення будинкових книг» та «Інструкція до заповнення листків прибуття та вибуття». Вони складаються з розділів і параграфів. Дані приписи покликані допомогти керуючим будинками в заповненні і веденні цих Книг. На останній сторінці є підпис начальника паспортного столу та сургучна червона печатка. Загалом даний документ перевіряли п'ять разів: у 1957, 1958, 1960, 1963, 1973 роках [12].

Книга містить 121 запис, переважно про осіб, що мешкали у будинку за адресою: м. Харків вул. Університетська, № 8–10. Перший запис зроблено у 1944 році. Пожилеців він не стосується, це – дата відкриття самої Книги та прізвище посадової особи, відповідальної за її ведення («Ленева Анна Ивановна, завхоз»), але допис про першого мешканця датується 1950 роком. Висловимо припущення, що існувала інша Будинкова книга, в яку заносилися дані про жителів, але в силу невідомих нам обставин вона не збереглася. Тому, враховуючи жорстку систему адміністративного контролю в СРСР і бажаючи уникнути неприємностей, на новій Книзі поставили стару дату – 1944 рік.

Кількість дописів перевищує фактичне число громадян, які проживали на музейній житловій площі. Як ми вже вказували, зроблено всього 121 запис, а у період з 1950 по 1980 рік тут мешкало 100 осіб. Всі інші відмітки стосуються перевірок і технічних моментів, пов'язаних з веденням Книги. Також необхідно зауважити, що частину мешканців було записано декілька разів. Це пов'язано з неодноразовим переоформленням прописки для постійних жильців. Ми наведемо список цих осіб та скільки разів їхні дані внесли до Книги: 1) Цуканов – 2 рази; 2) Горнев – 3 рази; 3) Немчик – 2 рази; 4) Брязкун – 3 рази; 5) Овсяннікова – 3 рази; 6) Овсяніков – 3 рази; 7) Колесникова – 2 рази; 8) Смоліна – 4 рази; 9) Говорущенко – 2 рази; 10) Рудник – 3 рази;

11) Ткачов – 2 рази. Тобто, прізвища 11 персон згадуються декілька разів [12].

За місцем народження всіх мешканців можна умовно поділити на декілька груп: 1) Україна; 2) Росія; 3) Білорусь; 4) Грузія; 5) Казахстан; 6) Киргизстан; 7) Латвія.

Так, уродженці України представлені наступними регіонами: а) м. Харків – 29 записів; б) Харківська область – 18 записів (Верхній Салтів, Старий Салтів, Валківський, Краснокутський, Близнюківський, Богодухівський райони); в) Сумська область – 11 записів (м. Суми, м. Білопілля, селище Велика Писарівка, с. Будилка Лебединського району); г) Чернігівська область – 8 записів (м. Чернігів, м. Остер); д) Полтавська область – 6 записів (м. Кременчук, Велико-Багачанський район); е) Донецька область – 5 записів (м. Єнакієве, м. Дебальцеве); є) Дніпропетровська область – 3 записи (м. Дніпродзержинськ); ж) Вінницька область – 2 записи (м. Бершадь, селище Вороновиця); з) Ворошиловградська область – 2 записи (м. Кадіївка, м. Луганськ); і) Кіровоградська область – 1 запис (Олександрійський район); ї) Запорізька область – 1 запис (м. Гуляй-Поле); й) Станіславська область – 1 запис (Снятинський район).

Загалом виявлено 87 записів про мешканців, які були уродженцями України [12]. Також нами встановлений 21 запис відносно осіб, народжених у Росії. Вони представлені наступними регіонами: а) Челябінська область; б) Саратовська область; в) м. Новосибірськ; г) Калінінська область; д) м. Белгород; е) м. Майкоп; є) м. Ворошилов-Уссурійськ (Приморський край); ж) Оренбурзька область; з) м. Чорногорськ (Хакасія); і) м. Кропоткін (Краснодарський край); й) м. Донецьк (Ростовська область); к) Краснодарський край; л) м. Москва; м) Белгородська область; н) Воронежська область. Всього представлено 15 регіонів [12].

У записах один раз згадуються республіки Білорусь (м. Пружани, Брестська область), Казахстан (Північно-Казахстанська область), Киргизстан (Таласська область), Грузія (м. Очамчіра), Латвія (м. Гульбене) [12]. Під дефініцією «запис» ми розуміємо не кількість мешканців будинку, а кількість дописів, зроблених у Книгу. Ще раз наголосимо, що частину мешканців зареєстрували декілька разів.

За віковими показниками пожилців можна розподілити наступним чином: 1) народжені у 1940-х рр. – 39 осіб; 2) у 1930-х рр. – 37 осіб; 3) у 1920-х рр. – 14 осіб; 4) у 1950-х рр. – 8 осіб; 5) у 1900-х рр. – 7 осіб; 6) у 80 – 90-х рр. XIX ст. – 5 осіб; 7) у 1910-х рр. – 4 особи [12].

За національним складом переважали українці (71 запис), росіяни (33 записи), євреї (10 записів), поляки (1 запис) [12].

Мешканці працювали / навчалися у таких організаціях: 1) Харківський історичний музей; 2) Харківський державний університет імені М. Горького (далі – ХДУ); 3) Союзторгреклама; 4) середня школа № 2; 5) Ремісничє училище № 5; 6) Харківське медичне училище № 2;

7) Харківський медичний інститут; 8) Харківське вище авіаційне училище; 9) Інститут радянської торгівлі; 10) Харківський політехнічний інститут; 11) Харківський педагогічний інститут; 12) Контора допоміжних матеріалів Харківського Совнархозу; 13) середня школа № 48; 14) Харківський обласний архів; 15) завод (?); 16) Харківський будівельний інститут; 17) середня школа № 9; 18) Харківський інститут інженерів залізничного транспорту; 19) Трансзаводпроект; 20) середня школа № 95; 21) слухач підкурсів (?); 22) Міськпромторг. База № 1; 23) Харківський тракторний завод; 24) Харківський авіаційний інститут; 25) Харківське медичне училище № 1; 26) Харківський науково-дослідний інститут жиромолочної промисловості; 27) 8-й пологовий будинок; 28) Харківський універмаг, Промкомбінат; 29) Науково-дослідний інститут, лабораторія; 30) трест «Міськелектромонтаж»; 31) Педагогічне училище; 32) Політехнічна школа № 1; 33) Технічний технікум; 34) Спеціалізоване управління механізації; 35) Харківський обласний телеграф; 36) Хіміко-технологічний технікум; 37) Механіко-технологічний технікум; 38) Учбово-курсний комбінат; 39) Харківський державний інститут мір та вимірювальних приладів, інженер; 40) Харківський фармацевтичний інститут; 41) Харківський автотранспортний технікум; 42) Промкомбінат універмагу «Харків»; 43) міліціонер Дзержинського районного відділу. Також в цій категорії можна зустріти наступні записи (подаємо мовою оригіналу): «иждивенка, домохозяйка, водитель, иждивенка служащего, иждивенка рабочего, временно не работает, пенсионер». Тобто ми можемо сказати, що у переважній більшості жильці не мали ніякого відношення до роботи у Харківському історичному музеї. Як видно з вищенаведеного переліку, серед осіб, що мешкали по вул. Університетській № 8–10, було багато учнівської і студентської молоді. У Будинковій книзі за період з 1950 по 1980 р. зареєстровано лише 7 співробітників музею: З. Брязкун (зав. відділом), М. Уманський (науковий співробітник), Л. Родіна (науковий співробітник), В. Смоліна (науковий співробітник), Г. Ліньова (завгосп), І. Ліньов (охоронець), М. Покотилов (художник) [12].

До числа військовозобов'язаних належало лише 36 осіб [12].

Термін, протягом якого громадяни мешкали при музеї, варіювався від майже 3-х місяців (23.09.1959–3.12.1959), які прожив тут учень середньої школи № 95 Марко Генкін, до 25-ти років – саме стільки була «музейною мешканкою» наукова співробітниця Харківського історичного музею Віра Федорівна Смоліна (1955–1980). Для більшості пожилців це житло було тимчасовим; через певний час майже всі вони переїхали до інших районів Харкова. Всі житлові приміщення розподілялися на 30 кімнат [12].

Підсумовуючи, ми впевнено можемо сказати, що у досліджуваний нами період частину приміщень Харківського історичного музею використовували в якості житла, в якому з 1950 по 1980 р. мешкало 100 осіб.

Переважно це були українці, а також росіяни та євреї. У Будинковій книзі зареєстровано лише 7 осіб – співробітників музею. Серед жильців чималу частину склали учні і студенти навчальних закладів Харкова. Термін проживання тривав від 3-х місяців до 25-ти років. Необхідно відмітити, що серед мешканців переважали громадяни, народжені у 30-ті – 40-ві рр. ХХ ст., тобто на той час це був відносно молодий контингент. Вік частини жильців відповідав їхньому роду діяльності – учнівська молодь. Поступово «музейні мешканці» отримували інше житло. У 1980 р. житлові кімнати при Харківському історичному музеї були вивільнені.

У майбутніх дослідженнях варто більше уваги приділити правовому аспекту отримання службового житла сторонніми особами, зокрема студентами.

ДЖЕРЕЛА

1. Історія музею. Післявоєнний період. [Електронний ресурс]. Режим доступу: museum.kh.ua/about/museum-history.
2. Григорян Г.Ш. Влияние этнических процессов на региональный состав мигрантов Москвы после начала первой мировой войны. *История: факты и символы*. 209. № 1 (18). С. 19–32.
3. Григорян Г.Ш. Домовые книги как этнодемографический источник изучения населения Москвы (1918–1921 гг.). *Новейшая история России*. 2019. Т. 9. № 4. С. 1042–1057.
4. Жванко Л.М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918). Харків: Віровець А.П. «Апостроф», 2012. 568 с.
5. Журавлёва В.А., Ковалёва Л.А. становление и развитие системы текущего учёта населения в уральских городах в 1920–1930-х гг. *Современные исследования социальных проблем (электронный журнал)*. 2012. № 4 (12). С. 27.
6. Аникін В.В. Миграция населения Российской Федерации в 1948–1958 годах (статистический и географический аспекты). *Вестник ТГУ*. 2001. Вып. 1 (21). С. 67–74.
7. Домовая книга начала XX века. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://nevzastava.ru/museum/collection/virtualnaya-vystavka1/domovaya-kniga1.html>.
8. Качан Р., Хведченя С. Розвиток музейної справи на теренах Києво-Печерської лаври в 1918–1926 рр. *Історико-географічні дослідження в Україні*: зб. наук. пр. 2005. Число 8. С. 37–49.
9. Домовые книги как источник генеалогической информации для составления родословной и семейного древа (Дерева). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://pomni.ru/articles/istochniki-genealogicheskoy-informacii/domovye-knigi.html>
10. Краткая история жилищного вопроса. Прописка 28 апреля 1925 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://abcnews.com.ua/ru/education/kratkaia-istoriia-zhilishchnogo-voprosa>.
11. Романенко А.П. Документ в содержательной и композиционной структуре романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита». *Известия Саратовского университета*. 2010. Т. 10. Сер. Филология. Журналистика. Вып. 1. С. 17–20.
12. Архів Комунального закладу «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова». Будинкова книга.

Deineko S. M. «Museum inhabitants» or the House register as a source from the history of Kharkiv historical museum (1950 – 1980)

The study is dedicated to the little-known page from the life of Kharkiv historical museum – service available housing and people who lived there. It is based on the materials of the House register, the content of which was analyzed according to the following parameters: the amount of inhabitants, date and place of birth, nationality, place of work, relation to the military service, year, when they were registered at this address. It should be stated that one of the main problems for citizens of then Kharkiv was deficit of housing. It also existed in pre-war times, but considering the scale of destruction of available housing in the city in 1941–1943, the issue turned into a great challenge for the authorities and Kharkiv citizens. It was being solved in different ways, from building new facilities to adaptation of various premises, which were not accommodated to domestic needs. So, in Kharkiv historical museum this issue was being solved by means of providing staff with service housing, which was situated right in the museum at 8 and 10 Universytetska Street. But, apparently, not only agency staff lived there; quite a few residents had nothing to do with the cultural institution mentioned above. According to the soviet legislation in the field

of housing relations, all residents` passport details were entered in so-called House registers. We found that in the period from 1950 to 1980 100 people lived in the museum premises. Mainly they were people of Ukrainian ethnicity as well as Russians and Jewish. They didn` t work in the museum, with a few exceptions. Only 7 museum employees were recorded in the House register. There were quite a lot of schoolchildren and students of Kharkiv educational institutions among inhabitants. Period of residence is from 3 months to 25 years.

Key words: Kharkiv historical museum, House register, housing, inhabitants.

REFERENCES

1. Istoriiia muzeiu. Pisliavoienni period [History of the museum. Postwar period]. Retrieved from <http://museum.kh.ua/about/museum-history>.
2. Grygoryan, G.Sh. (2019). Vliyanie etnicheskikh protsessov na regionalnyy sostav migrantov Moskvy posle nachala pervoy mirovoy voyny [The influence of ethnic processes on the regional composition of migrants in Moscow after the First World War]. *Istoriya: fakty i simvoly*, 1 (18), pp. 19–32. [in Russian].
3. Grygoryan, G.Sh. (2019). Domovyye knigy kak etnodemograficheskiy istochnik izucheniya naseleniya Moskvy (1918–1921 gg.) [House books as an ethnodemographic source for studying the population of Moscow (1918–1921)]. *Novishaiia ystoriia Rossii*, vol. 9, 4, pp. 1042 – 1057. [in Russian].
4. Zhvanko, L.M. (2012). Bizhentsi Pershoi svitovoi viiny: ukrainskyi vymir (1914–1918). *Refugees of the First World War: the Ukrainian dimension (1914–1918)*. Kharkiv: Virovets A.P. «Apostrof». [in Ukrainian].
5. Zhuravleva, V.A., Kovaleva, L.A. (2012). Stanovlenie i razvitie sistemy tekushchego ucheta naseleniia v uralskikh horodakh v 1920–1930-kh gg. [Formation and development of the system of current registration of the population in the Ural cities in the 1920s – 1930s.]. *Sovremennyye issledovaniya sotsyalnykh problem (elektronnyy zhurnal)*, 4 (12). [in Russian].
6. Anikin, V.V. (2001). Migratsiia naseleniia Rossiyskoy Federatsyy v 1948 – 1958 godakh (statisticheskiy i geograficheskiy aspekty) [Formation and development of the system of current registration of the population in the Ural cities in the 1920s - 1930s.]. *Vestnik TGU*, issue 1 (21), pp. 67–74. [in Russian].
7. Domovaya knyga nachala XX veka [House book of the early twentieth century]. Retrieved from <http://nevzastava.ru/museum/collection/virtualnaya-vystavka1/domovaya-kniga1.html> [in Russian].
8. Kachan R., Khvedchenia, S. (2005). Rozvytok muzeinoi spravy na terenakh Kyievo-Pecherskoi lavry v 1918–1926 rr. [Development of museum work on the territory of the Kiev-Pechersk Lavra in 1918–1926.]. *Istoriiko – heohrafichni doslidzhennia v Ukraini: Zb. nauk. pr.*, 8, pp. 37–49. [in Ukrainian].
9. Domovyye knigy kak istochnik genealogicheskoy informatsii dlya sostavleniya rodoslovnoy i semeinogo dreva (Dereva) [House books as a source of genealogical information for compiling a genealogy and family tree (Tree)]. Retrieved from <https://pomni.ru/articles/istochniki-genealogicheskoy-informacii/domovye-knigi.html> [in Russian].
10. Kratkaya istoriia zhilishchnogo voprosa. Propiska 28 apreliia 1925 goda [A brief history of the housing issue. Registration on April 28, 1925]. Retrieved from <http://abcnews.com.ua/ru/education/kratkaia-istoriia-zhilishchnogo-voprosa> [in Russian].
11. Romanenko, A.P. (2010). Dokument v sodержatel'noy i kompozitsionnoy strukture romana M. Bulgakova «Master i Margarita» [A document in the content and compositional structure of M. Bulgakov's novel «The Master and Margarita»]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta*, vol. 10. Ser. Filologiya. Zhurnalistika. Issue 1, pp. 17–20. [in Russian].
12. Arkhiv Komunal'nogo zaklada «Kharkivskiy istorichnyi muzei imeni M.F. Sumtsova». – Budynkova knyha. Unpublished. [in Ukrainian].

**Стаття надійшла до редакції 27.02.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.**

